

Az intencionalitás kérdésének meghaladása Lévinasnál A közelség problematikája

A *Teljesség és Végtelen* egyik legalaposabb kritikája, amelyet Jacques Derrida *Violence et métaphysique* című, két részben megjelent tanulmányában találunk,¹ nagy valószínűséggel meghatározó az 1964 utáni időszakban keletkezett szövegek, valamint Lévinas második fő művének vonatkozásában. Röviden megismételve annak talán legsúlyosabb érvét: az első fő műben, illetve azt megelőzően keletkezett írásokban kidolgozott intencionalitás-modell – amely által a husserli fenomenológiának és általában a hagyományos metafizikának az egyedi felszámolásában tettenérhető gyengéjét próbálta kiküszöbölni – nem kínál megoldást a tárgyiasítás aktusát meghatározó erőszak, az egyedit kisajátító hatalom kiküszöbölésére. Az igaz, hogy az intencionalis viszony megfordítása vagy a fordított intencionalitás maga után vonja a szubjektum hatalmi pozíciójának a megszűnését, de az itt végrehajtott transzpozíció által még korántsem biztosíthatók azok a feltételek, amelyek – a *Teljesség és Végtelen* metaforáit használva – a háború felszámolásának lehetőségét és a béke megteremtését jelentik. Sőt, mi több, a Lévinas által kidolgozott rendszer működése szempontjából megkívánja a háború lehetőségének fenntartását, hiszen csupán ezáltal biztosítható az Ugyanaz–Másik viszony dinamikája és a totalitás folyamatos megkérdőjelezhetősége, vagyis – a nyelvre visszavetítve – az értelemképződés folyamatának fenntartása a beszéd megvalósulásában. Paradox módon a felszámolni kívánt hatalomcentrikusság, igaz, hogy a Másik pólusán, de legalább olyan mértékben szerephez jut, mint az általa gyakran bírált szubjektumfilozófiákban.

1967-ben keletkezett, *Nyelv és közelség* címet viselő tanulmányában Lévinas, bár problémafelvezetőjéből úgy tűnik, hogy a korábbi írásokhoz hasonló stratégiát követ, lényegileg más kiindulópontot kínál etika és nyelv, egyedi és egyetemes, illetve konkrét és ideális viszonyainak tisztázásához. Ez az írás egyszerre tekinthető a *Teljesség és Végtelen*ben tárgyalt aszimmetrikus interszubjektivitásfelfogás, a külső problematikája tömör összefoglalásának, valamint az első fő műtől való elfordulásnak, az ott felvetett kérdések meghaladásának és a filozófiai kérdés megújításának. Mindezt pedig oly módon

¹ Jacques Derrida: *Violence et métaphysique. Essai sur la pensée d'Emmanuel Lévinas. Revue de Métaphysique et de Morale*, 1964/3., illetve 1964/4., 322–354., 425–473. Újrakiadva: uő: *L'écriture et la différence*. Seuil, Paris, 1967, 117–228.

éri el, hogy az eredeti kérdésfelvetést változatlanul hagyja, pusztán az első fő mű problematikáján belüli hangsúlyeltolódásokkal jelzi azt, hogy nem egyszerűen egy régi kérdés megismétléséről van szó, hanem – és itt Blanchot szellemes megfogalmazását idézném – a kérdésnek oly módon történő megismétléséről, hogy azáltal a kérdés értelme is feltárul az ismétlésben.²

A közlés kérdésének tárgyalását megelőzően indokolt a vizsgált problematikának a lévinas-i filozófiában való elhelyezése. Utaltam már arra, hogy a francia gondolkodó alapvető problémájaként a tudatfilozófiák – kitüntetett módon a fenomenológia – korlátozó voltának meghaladása, valamint továbbgondolása, ezáltal pedig a szubjektivitás eredendő lehetőségeinek feltárása, a szubjektivitásnak a végtelen ideájában való megalapozása jelölhető meg.³ Blanchot szófordulatát idézve nem kizárólag annak szellemességét tartottam szem előtt, hanem azt az elképzelést próbáltam megelőlegezni általa, miszerint a filozófus ugyanazt a motívumot igyekszik különböző regiszterekben megszólaltatni, és az ezek közötti átmenetet egy sajátos (értelmezési) technika, a folyamatos nézőpontváltás, és implicite a kérdéshorizont váltakoztatása által valósítja meg. Konkrétan: Lévinas korai tanulmányaiban⁴ az *il y a*, az anonim lét, a van problematikája irányából határozódott meg a szubjektivitás kérdése, mégpedig oly módon, hogy a kiindulópontot a tudat radikális megkérdőjelezése és a szubjektivitás felszámolása képezte.⁵ Viszont elhamarko-

² Maurice Blanchot: *L'Entretien infini*. Gallimard, Paris, 1969. Az első fejezet: La parole plurielle, 1–116. „Telle serait donc ma tâche: répondre à cette parole qui passe mon entente, y répondre sans l'avoir vraiment entendue et y répondre en la répétant, *en la faisant parler*.” 92–93. [„Ez lenne tehát az én feladatom: válaszolni erre a beszédre, amely meghaladja a megértésemet, válaszolni rá anélkül, hogy igazán megértettem/meghallottam volna, és válaszolni megismételvén azt, *megszólaltatván* azt.” Saját kiemelésem – GY. I.]

³ Lásd az első fő mű előszavának lényegretörő összefoglalását: „E könny mintegy a szubjektivitás védelmét nyújtja, de a szubjektivitást nem azon a szinten ragadja meg, ahol tisztán egoista értelemben tiltakozik a teljességgel szemben, nem is a halállal szemben érzett szorongásában, hanem akként, mint ami a végtelen ideájában van megalapozva.” Emmanuel Lévinas: *Teljesség és Végtelen. Tanulmány a külsőről*. Ford. Tarnay László. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999, 9.

⁴ Lásd például a *De l'existence à l'existant* (Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, [1947] 1998) és a *La réalité et son ombre* (In *Les imprévus de l'histoire*. Livre de Poche, Paris, 2000, 107–127.) című, 1947–48-ban keletkezett tanulmányokat.

⁵ Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, gondoljunk a *De l'existence à l'existant* második kiadásához írt előszóra, ahol az *il y a*-t mint a létezés és a létező elkülönítetlenségét határozza meg, kiemelve, hogy „a minden létezőt – beleértve a tagadást végrehajtó gondolkodó létezőt magát is – tagadó abszolút negáció sem képes véget vetni a lét mindig nyitott »színjátékának«, a verbális értelemben vett anonim létnek, amelyet egyetlen létező sem követel magának”. (A teljes meghatározás: „La notion de *l'il y a* dévéléppé dans ce livre vieux de 30 ans, nous en semble être le morceau de résistance. Une négation qui se voudrait absolue, niant tout existant – jusqu'à l'existant qu'est la pensée effectuant cette négation même – ne saurait mettre fin à la «scène» toujours ouverte de l'être, de l'être au

dott lenne azt állítani, hogy Lévinas itt egy új szubjektumfilozófia alapjait teremti meg. Úgy gondolom, ezeknek a tanulmányoknak az alapján inkább egy problémakatalógus állítható össze (például egy lehetséges szubjektumfilozófiához), amelyek a kritériumait a fenomenológia fenomenológiájának, a fenomenológia önmaga általi problematizálásának, ily módon saját lehetőségei kitágításának a mikéntje határozza meg.⁶ Ebben a kontextusban értelmezhető az érzékihez, a maga elkülöníttlenségében, homályosságában meghatározatlanul hagyott máshoz való viszony feltárásának, illetve a szubjektivitás e viszonynak való kiszolgáltatottságának, általában az érzékiség kérdésének az előtérbe kerülése. Ettől eltérően a *Teljesség és Végtelen* esetében az érzékiség kérdésének az anonimitás rendjéből az élvezet szintjére való áthelyeződése révén Lévinas megteremti az alapot e problematikának a Másikhoz való viszony perspektívájából történő megvilágítására.⁷

Úgy gondolom, ez az a háttér, amely előtt a *Nyelv és közelség* című tanulmányok a két fő mű közötti fordulópont-szerepe értelmezhető. Az elemzés előtérbe kerülő közelség kérdésének jelentőségét elsősorban abban látom, hogy e felvetés megválaszolása által Lévinas kísérletet tesz arra, hogy a korai tanulmányok érzékiség-problematikáját – beleértve a test kérdéskörét is – a

sens verbal: être anonyme qu'aucun étant ne revendique, être sans étants ou sans êtres, incessant «remue-ménage» pour reprendre une métaphore de Blanchot, *il y a* impersonnel, comme un «il pleu» ou un «il fait nuit». Terme foncièrement distinct du «es gibt» heideggerien. Il n'a jamais été ni la traduction, ni la démarque de l'expression allemande et de ses connotations d'abondance et de générosité. *L'il y a*, par nous décrit en captivité et présenté dans cet ouvrage paru au lendemain de la Libération, remonte à l'une de ces étranges obsessions qu'on garde de l'enfance et qui reparaissent dans l'insomnie quand le silence résonne et le vide reste plain." *De l'existence à l'existant*. Id. kiad. 10–11. Átfogalmazva: még ha lehetséges is a gondolkodó/kételkedő szubjektum létezésének kétségbevonása, Descartes apodiktikus és abszolút evidenciájának a felfüggesztése, akkor is marad valami, ami maga módján kétségbevonhatatlan, mégpedig az elkülöníttlenségként meghatározódó anonim lét, vagyis az intencionális tudat mögött van valami, amivel a tudat éber állapotában nem képes számot vetni.

⁶ „A fenomenológia fenomenológiája” kifejezés értelme nem a pusztá szóismétlésen alapul, hanem arra utal, hogy a lévinas-i fenomenológia a husserli fenomenológia nem rendszeresen végigvitt, ugyanakkor viszont többé-kevésbé következetes problematizálása. Ehhez társítható Rodolphe Calin értelmezése, aki a lévinas-i fenomenológia egyik sajátosságát a fenomenológia önmaga általi folyamatos túllépésében látja, és ebből kiindulva a lévinas-i fenomenológiát mint emfatikus fenomenológiát határozza meg. Lásd Rodolphe Calin: *Lévinas et l'exception du soi*. Épipiméthée, PUF, Paris, 2005, 42–43.

⁷ És – folytathatnánk – implicite a benne rejlő lehetőségek leszűkítésére, értve ez alatt azt, hogy bár az első fő mű az Ugyanaz–Másik viszony mellett a szubjektivitás kérdésének vizsgálatában alternatív megközelítéseket is felvillant, végső soron teljes mértékben figyelmen kívül hagyja azokat, mivel nem illeszkednek a *Teljesség és Végtelen*ben érvényesített értelmezési keretek közé, pontosabban a Másik problémakörébe. Gondolok például a többször felbukkanó test-problematikára, amelyet meglátásom szerint Lévinas nem tárgyal a kellő mélységben, és elvétai az ebben rejlő fenomenológiai lehetőségeket.

Másikhoz való viszony kontextusában értelmezze. Ez viszont maga után vonja a végtelenhez való viszony átértelmeződését is, amennyiben már nem csupán a transzcendencia végtelen távolsága határozza meg ezt a kapcsolatot, hanem az áthatolhatatlan távolság és az érintkezés közvetlensége, a közelség egyszerre való megnyilvánulásának feszültsége is a Másik arcában. Ezt a váltást nem kis mértékben határozza meg az a burkolt törekvés is, hogy a nyelv kérdésének újrafogalmazásával Derrida kritikáját is megválaszolja.

Az átmeneti időszak nyelvi fordulata

A nyelv kérdésének vizsgálatánál egy látszólag külső szempontot tartok meghatározónak, amennyiben a beszély (*discours*) és a beszéd közötti, Lévinas által is érvényesített különbségtételből indulok ki. Ám míg az ő esetében e két terminus megkülönböztetése a görög/nyugati filozófiai gondolkodás meghaladásának lehetőségét hordozza, számomra a meghaladni kívánt, vagyis a hagyományos és az annak meghaladására törekvő, de továbbra is a görög filozófia talaján mozgó lévinas-i megközelítés egymáshoz való viszonya válik a kérdezés tárgyává. Ily módon a derridai kérdésfelvetés megismétlésének a lehetőségét is vizsgálom az átmeneti időszakban keletkezett tanulmány vonatkozásában, vagyis közvetve a Lévinas által adott válasz sikerességét is kérdezés tárgyává teszem. Ez utóbbi szükségességét az indokolja, hogy a beszély–beszéd fogalompáros – legalábbis egy felületes megközelítés esetén – nagyon könnyen leírható a tartalmi, illetve tiszta kifejeződés/performatív különbségtétel mentén.⁸ Ez részben annak a sajátos lévinas-i nyelvezetnek is tulajdonítható, amely, lévén, hogy nagy előszeretettel építkezik metaforákból, a szokásosnál tágabb teret hagy az értelmező számára.⁹

⁸ A különbségtétel megvilágításához egy Lévinas-szal készített interjúból idézek:

„E. L.: – Le langage doit-il être pensée uniquement comme communication d’une idée ou d’un renseignement et non pas aussi et peut-être surtout comme le fait d’aborder autrui comme autrui, c’est-à-dire déjà répondre de lui ?

Le premier mot n’est-il pas bonjour! Simple comme bonjour !... Bonjour comme bénédiction et comme ma disponibilité pour l’autre homme?

Cela ne veut pas dire encore: quelle belle journée. Cela exprime: je vous souhaite la paix, je vous souhaite une bonne journée, l’expression de celui qui se soucie d’autrui. Elle porte tout le reste de la communication, elle porte tout le discours.” Françoise Poirié: *Emmanuel Lévinas. Qui êtes-vous?* La Manufacture, Lyon, 1987, 92.

Vagyis a beszédben egyszerre képződik meg a témává tett világ értelme és tárul fel a Másik, a jelenlét értelme. Ez utóbbi szerepe ebben a megközelítésben viszont abban jelölhető meg, hogy a tudat konstitutív tevékenységének a megkérdőjelezése során az Ugyanaz által „birtokolt”, asszimilált világot kimozdítja rögzítettségéből, és e világ folyamatos újratematizálásának lehetőségére és egyúttal felelősségére hívja fel a figyelmet.

⁹ Mondhatni, Lévinas a saját írásával példázza az önmagán túlmutató nyelv lehetőségét,

A beszély, illetve a diskurzus kritikájában Lévinas nem egy lehetséges nyelvfilozófia szempontjait veszi alapul, számára a beszély sokkal inkább annak a lehetőségét biztosítja, hogy általában a nyugati filozófiában kidolgozott és érvényesített kritériumrendszerrel szemben, mely óhatatlanul maga után vonja a külső, a másik, az idegen felszámolását, egy másik alternatívát körvonalazzon. Ebben a megközelítésben a diskurzus a lehető legjobb kiindulópontnak bizonyul, amennyiben nemcsak a nyelv logikai szerkezete és működése rajzolódik ki benne, hanem általában véve a racionalitás struktúrája is feltárul. A világhoz való viszonyulásmódunk – azt meghatározó előfeltevéseink rendszerével együtt – már a mindennapi nyelvhasználatban megmutatkozik, a szigorú értelemben vett diskurzus ennek mondhatni tiszta megjelenési módját teszi lehetővé. Az intézményesült nyelv rövid leírásában Lévinas Saussure nyelvfelfogását idézi¹⁰ (anélkül, hogy akár Saussure-re, akár a strukturalistákra hivatkozna), mely szerint a jelek egymástól való különbözőségükből nyerik értelmüket, használatuk pedig a szocialitás terének a leképezését, voltaképpen a világ folyamatos tematizációját célozza. Ily módon a nyelvben működő „narratív” és „tematizáló” intencionalitás eleve a lét értelmére irányuló kérdésben értelmezett.¹¹

amennyiben annak plaszticitását kihasználva állandó mozgásban tartja az egyébként rögzített, megmerevedett jelentések intézményesített rendszerét.

¹⁰ Lásd Ferdinand de Saussure: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Fordította B. Lőrinczy Éva. Gondolat, Budapest, 1967.

¹¹ Árukkodó ebből a szempontból a tanulmány felvezetőjében található, látszólag ártatlan megjegyzés: „A szavak tehát nem abból a szándékból vagy hiábavaló vállalkozásból születnek, hogy a dolgokat jelekkel, a jeleket pedig más jelekkel helyettesítsük. Éppen ellenkezőleg, a verbális jelek bevezetése, illetve használata egy olyan narratív és tematizáló intencionalitás eredménye, mely a léte[ző]kig hatol.” E. Lévinas: *Nyelv és közelség*. In uő: *Nyelv és közelség*. Jelenkor – Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997, 113–133, 113. (Tarnay László fordítását módosítottam, mivel úgy gondolom, hogy az „êtres” „létek”-re való fordítása elhibázott és félrevezető.) Ennek fényében már egyértelmű, hogy a diskurzus kritikája általában a nyugati ontológia – implicite Heidegger – ellen irányul, amelyben a nyelv és a gondolkodás, a logosz mint beszély és a logosz mint racionalitás egybeolvadása tökélyre jut. Ebből a szempontból viszont megtevesztő és értelmetlen a narratív és a tematizáló intencionalitás megkülönböztetése, amennyiben nyelv és a gondolkodás egybeesése véleményem szerint maga után vonja a nyelvben működő intencionalitás és a tapasztalást irányító intencionalitás egybeesését is. Az, hogy a világ témává tétele más közegben zajlik, nem vonja maga után az intencionalitás módosulását, legalábbis abban az esetben nem, ha komolyan vesszük azt, hogy a beszély monológ. Érvényesnek tekinthető ez annak ellenére, hogy – miként azt Lévinas megjegyzi – „[a] nyelvi jelek, melyek egy rendszer egységét létrehozzák, a meseszöveg legkülönbözőbb módozatai révén képesek egy adott téma azonosítására”. (Uo.) Az itt említett különböző módozatok egy történetnek különböző aspektusokból való megvilágításával annak valóban eltérő mozzanatait emelhetik ki, ezáltal eltérő értelmezést vonva maguk után, ugyanakkor ez a sokszínűség nem érinti azt, amire a lévinas-i kritika végső soron irányul: a nyelv kisajátító használatát, ahol a nyelv nem a megszólításban, hanem – szándékával ellentétesen – a megnevezésben teljesedik be.

A beszély – monológ. A *solus ipse* vagy a magányos szubjektum monológja. Értelmetlen és egyszerűen tragikus, amennyiben a nyelvnek a nyelvet tagadó használata jut kifejeződésre általa, mivel a kommunikáció, a nyelv viszonyteremtő vonatkozása mindig is másodlagos funkciónak tűnik a tematizáció árnyékában. A beszély és a beszéd közötti viszony tehát a monológ és a dialógus közötti ellentéttel írható le, vagyis egyrészt a nyelv tematizáló, másrészt megszólító és ezáltal a dialógusba való belépésre felszólító szerepének vonatkozásában. A Másik irányából érkező felszólítás nem csupán a tudat megkérdőjelezését, hanem ezzel egyszerre a beszély lehetőségének felfüggesztését is maga után vonja. De mit jelent a beszély felfüggesztése, és milyen feltételek teljesülése mellett beszélhetünk a nyelv lényegi értelemben való használatáról? Másként fogalmazva: mit jelent dialógust folytatni?

E kérdés látszólagos egyszerűsége megtévesztő. Elegendő visszautalni Derrida kritikájára, amely arra mutatott rá, hogy a szubjektumnak a Másik irányából való radikális megkérdőjelezése, illetve a beszély, a tematizáló beszéd lehetőségének felfüggesztése nem elégséges a dialógus megvalósulásához. Hiszen ha a Másik abszolút kifejeződése egyúttal önkifejeződés is, akkor végső soron a monológnak a Másik irányából történő megvalósulása-ként is tekinthető, anélkül, hogy a tényleges dialógus lehetősége megteremtődne. A szubjektum kizökkentettsége, saját házának biztonságából való kiszólitása a Másik megragadhatatlanságával, asszimilálhatatlanságával való szembesülés által semmilyen következményt nem von maga után a nyelv kisajátító használatára nézve. Ebben a vonatkozásban a Másik kifejeződése, amely eleve megbénítja a tudatot, a szubjektum abszolút passzivitását vonva maga után, éppannyira jelentheti egy új beszély kezdetét, mint a viszonyként értelmezett beszéd vagy az értelemképződés folyamatának beindítását. Másként fogalmazva, az intézményesült nyelvnek a rögzítettségéből való kizökkentettsége nem vezet el szükségszerűen a nyelv elevenességéhez, vagy ahogyan Lévinas fogalmaz, az élő kifejezéshez. A Másikkal való szemtől-szembeniségben megvalósuló erőszaktétel indokoltsága csupán abban az esetben tartható fenn, ha ezáltal a tudat születésére is kielégítő magyarázatot tudunk adni.¹² A születés problematikájának felbukkanása nem véletlen, amennyiben a Másik általi kizökkentettség állapota az anonimitásba való visszasüllyedést jelenti. Érvényes ez annak ellenére, hogy Lévinas egy mes-

¹² Ha a *Teljeség és Végtelen*ben előforduló, a Másikkal való találkozást jellemző nyelvi fordulatokra gondolunk, a Másik kifejeződésének vagy a tiszta jelentésséggnek erőszaktételként való értelmezése nem túlzó. Elegendő, ha a leggyakrabban előforduló szintagmákat felidézzük ahhoz, hogy ez az állítás egyértelművé váljon: „a teljesség széttörik” (8); „szétfeszíteni az elgondolt tartalom kereteit” (10); „áttörni az immanencia korlátain” (10.); „a kielégült lét végső egységének megtörés[e]” (74). stb. Emellett a passzivitás fogalmának kettős értelme – valami elszenvedése, illetve valami, pontosabban valaki általi kisajátítottság – szintén ezt támasztja alá.

terfogással megpróbálja elkerülni azáltal, hogy a Másik hozzám intézett felszólítása révén már ennek a személytelenségnek, pontosabban az anonimitás és a szubjektivitás közötti hiátusnak a meghaladását célozza meg. Kérdés azonban, hogy bár a felszólítás egyben *készítés* is – nem csupán a Ház biztonságából, hanem egyben a névtelenségből is –,¹³ ez elégséges-e ahhoz, hogy a válaszadás, vagyis a dialógus lehetőségfeltételét is megteremtjük.

Az első fő mű alapján¹⁴ a fenti kérdésre röviden azt válaszolhatnánk, hogy itt egy statikus állapotot ír le Lévinas, amelyben a beszéd feltételei megteremthetők, ám ennek lehetősége nem bontható ki a nyelvből, illetve a nyelvnek viszonyként való megvalósulásából: külső megalapozást igényel, amely, még ha metafizikának vagy etikának nevezzük is, túlmutat a filozófián. Másként fogalmazva: a *Teljeség és Végtelen* alapján az értelemrögzítés és az értelemképződés dinamikája nem tartható fenn, a két dimenzió egymásba játszása és egymást meghatározó vonatkozása elsikkad.

Az átmenti periódusban keletkezett tanulmány a fenti kérdéskör vonatkozásában egy új kiindulópontot kínál. A beszéd az érintkezés közvetlenségében, a közelségben alakul, amely önmaga által bír jelentéssel, és mindenféle tételezést megelőz. A nyelv – etika, és ez nem jelent mást, mint kapcsolatba kerülni egy abszolút egyediséggel.

Íme az eredeti nyelv, mely egyúttal a másnak is az alapja. Az a pont, ahol az intencionalitás etikává válása végbemegy, illetve folyamatosan zajlik, ahol a közeli *átör* a tudaton – emberi bőr és arc. Az érintkezés gyengédség és felelősség.¹⁵

Az érintkezés vagy az érintés meghatározó jellegének előtérbe kerülése több vonatkozásban is jelentősnek mondható. Amellett, hogy általában véve az érzékihez való viszony átalakulását is maga után vonja, a test kérdéskörének az interszubjektivitás-problematika kontextusában való megjeleníthetőségét is lehetővé teszi.

Beszélő beszély, dialogizáló monológ?

Az érzékihez való viszony átalakulása elsősorban a beszély és a beszéd közötti viszony meghatározásában érhető tetten. Röviden összefoglalva: a beszély mögött működő gondolkodás őrzi a beszély struktúráját, ezért a

¹³ Lévinast idézve: „A jelentés valóban csak a kielégült lét végső egységének megtörésében lakozik. [...] Olyannyira, hogy maga a tudat ebből a törésből áll elő.” *Teljeség és Végtelen*. Id. kiad. 74.

¹⁴ Lásd különösen az idézett kiadásból a 171–180. oldalakon található elemzéseket.

¹⁵ E. Lévinas: *Nyelv és közelség*. Id. kiad. 121.

hangzó beszély elfojtása még nem jelenti a nyelv monologikus struktúrájának felszámolását és az egységhez való eljutást. Ennek a lehetőségnek a feltárása a beszély eredetére való rákérdezést, pontosabban a beszélyt fenntartó, illetve meghatározó tudatra való visszakérdezést feltételezi, amelynek a születése a névtelenből való kiemelkedésben, vagyis az érzett és az érző szétválasztottságában történik meg. A beszély kérdése tehát az anonimitás és a szubjektivitás el(ő)tűnő határfelületére vezet vissza, melynek dinamizmusát az egymással szembeesülő és egymást meghatározó eltűnés és előtűnés, vagy – Lévinas terminusait használva – a diasztatikus és hiposztatikus mozgások biztosítják. Ebből következően a beszély nem egyszerűen az intézményesített nyelv vonatkozásában értelmezett, hanem annál jóval tágabb meghatározottságra tesz szert, amennyiben korlátozott értelemben bár, de az értelemképződés terepe is. A pontosság kedvéért inkább az értelem újraképződésének lehetőségéről kellene beszélni, gondolok itt például arra, hogy rég elfeledett emlékfoslányok váratlan felbukkanása időnként hogyan határozza meg az adott helyzethez rendelt értelmet. Ebben az esetben egy már meglévő, feledésbe merült, elsüllyedt, esetenként értelem nélküli mozzanat aktualizálódása határozza meg az értelem újraképződését.

A beszélynek az idő passzív tevékenysége általi meghatározottsága, illetve ezzel párhuzamosan az a tendencia, hogy mindent integráljon, bekebelezzen, asszimiláljon, végső soron azt eredményezi, hogy a diskurzusban az egyébként meghatározatlan és meghatározhatatlan eredet az idealizáló nyelvnek tulajdoníthatóan felszámolódik az egyetemesség leple alatt.¹⁶ Az intellektualizmus az önmaga lehetőségeire való rákérdezésben – mely egyszerre tekinthető előre- és visszamutató mozzanatnak, amennyiben a múlt és a jövő dimenzióját is bevonja a kérdésbe – magát a meghatározatlant is meghatározottként kezeli, ezáltal pedig felszámolja. Ezt hangsúlyozza a tanulmány felvezetőjének egyik kritikai megjegyzése is:

A történet váza a téma egységén múlik, mely csak a narráció által azonosítható, pontosabban az válik a téma kiemelkedésévé és minden nem-tematizáltnak, nem-teoretikusnak, sőt »még kimondhatatlannak« a témára való visszavezetésévé. A lét egy adott téma felől nyilvánul meg. Talán ebből fakad az intellektualizmus folyton megújuló ereje, a beszély törekvése az abszolútumra, a beszé-

¹⁶ Meghatározhatatlan, mivel a tudathoz hasonlóan a szubjektum nélküli passzivitás dimenziójából tör fel. „Viszont a tudat mint az idő passzív műve – mely passzívabb passzivitás, mint ha egyszerűen csak az aktivitás antitézise lenne, fenntartás nélküli passzivitás, a teremtmény passzivitása teremtéskor, szubjektum nélküli, aki magára vállalhatná a teremtő aktust, vagy aki úgymond meghallhatná a teremtő igét –, a tudat mint az idő passzív műve, mely nem szorul senki közreműködésére, nem írható le a tárgyra irányuló tudat kategóriáival.” I. m. 119. A meghatározatlanság/meghatározhatatlanság itt elsősorban az asszimilálhatatlanság, fogalmi megragadhatatlanság vonatkozásában emelendő ki.

lyé, mely mindent képes felölelni, elbeszélni vagy tematizálni – még saját kudarcait és viszonylagosságát is.¹⁷

A beszély tehát a passzív módon zajló, a megállíthatatlan múltba merülés, a történő kimerevítése a jelenben, képletesen fogalmazva: egy pillanatfelvétel, amely visszatart valamit a történőből, és e visszatartás aktusában már azonosítja is a visszatartottat a narráció keretein belül.¹⁸ Az azonosítás folyamán viszont eleve felszámolja azt a lehetőséget, hogy az azonosítotthoz az azonosítás végrehajtásától eltérő módon, nem a kisajátítás formájában, ne megismerőként vagy tematizálóként viszonyuljon.

Ezen túlmenően újra hangsúlyozni kell azt is, hogy a diskurzusban megmutatkozó legnagyobb fogyatékoság – amely a fentiekben megmutatott (ön)korlátozó jellegre is magyarázattal szolgál – az abszolutizáló *törekvés*.

A törekvés szót nem véletlenül hangsúlyoztam. Úgy vélem, a lévinas-i fordulat lényege éppen ebben mutatkozik meg. Míg a *Teljesség és Végtelenben* még nem egyértelmű, a két fő mű közötti időszakban keletkezett tanulmányban már világossá válik, hogy a beszély és a beszéd közötti különbség csak és kizárólag beállítódásbeli,¹⁹ vagyis mindazok, akik a beszéd megvalósulásának lehetőségét annak tartalmi vonatkozásában teszik vizsgálat tárgyává, és arra az egyébként nem elhanyagolandó kérdésre keresik a választ, hogy az abszolút passzivitásként meghatározott szubjektum felelhet-e bármit is a Másik felől érkező felszólításra, a beszély problematikájában találják meg a választ. Másként fogalmazva: a beszélyt meghatározó és fenntartó azonosítások sorozata nélkül maga a beszéd is elképzelhetetlen.²⁰ Aminek a vonatkozásában viszont lényeges eltérés mutatkozik, az annak a helyzetnek az értelmezése, amelyben a beszély megtörténik vagy a beszéd történik. Az érzékiség kérdésének előtérbe kerülése ebből a szempontból bír jelentőséggel. A nyelv azáltal

¹⁷ I. m. 113.

¹⁸ Gondoljunk Platón kalitka-példájára, amely nagyon pasztikusán jeleníti meg mind az azonosítás (= tanulás), mind egy már meglévő értelemre való újra-rátalálás mozzanatát. Lásd Platón: *Theaitétosz*, 197d–198.

¹⁹ Hasonló álláspontot fogalmaz meg Harita Valavanidis-Wybrands *Enigme et parole* című tanulmányában, ahol az etikát a nyelv működésének egy, a diskurzustól különböző módjaként határozta meg. Úgy vélem, a fentiek fényében nem önkényes az etikának a beszéddel való helyettesítése. Lásd Harita Valavanidis-Wybrands: *Enigme et parole*. In Jean Greisch – Jacques Rolland (ed.): *Emmanuel Lévinas. L'éthique comme philosophie première*. Actes du colloque de Cerisy-la-Salle 23 août – 2 septembre 1986. Les Éditions du Cerf, Paris, 1993, 381–393., kül. 389–390.

²⁰ Ezt vetíti előre a passzív szintézissel foglalkozó részt lezáró megállapításban, ahol azáltal, hogy az idealizáló nyelvnek az intézményesített nyelvtől való függetlenségét hangsúlyozza az azonosítás folyamatában, arra is felhívja a figyelmet, hogy e nélkül a mozzanat nélkül nem beszélhetnénk nyelvről.

képes meghaladni a beszélyben előtérbe kerülő, azt meghatározó (ön)korlátozó jellegét, hogy a beszéd a tiszta érzékihez való viszonyként vagy közelségként határozódik meg. A közelség viszonya túlmutat a beszély korlátain, éppen ezért ha az értelemképződés/értelemrögzítés dinamikájából próbáljuk megérteni, eleve elvétjük.

Paradox állapot, amely igazából akkor válik nyilvánvalóvá, ha a közelség viszonyát nem egyszerűen a tiszta érzékihez való viszonyként, hanem – Lévinas-szal egybehangozva – nyelvi viszonyként is határozzuk meg. Ennek megfelelően röviden azt mondhatnánk: a nyelv azáltal mutat túl önmagán, hogy viszonyként működik, éppen ezért amennyiben önmagából, vagyis a nyelvből próbáljuk megérteni, már el is vétettük a lényegét. Az egyik kérdés, ami ezzel kapcsolatban felmerül, és ami a két fő mű közötti átmeneti periódusban keletkezett tanulmány vonatkozásában indokolt: beszélhetünk-e nyelvről anélkül, hogy – akár csak negatívan – figyelembe vennénk viszonyként való működését? Másrészt a nyelv önmagából való megértésének kudarcra ítéltége szükségszerűen maga után vonja-e annak lehetetlenségét, vagy nem sokkal inkább arról van-e itt szó, hogy ez a nyelv – amely egyszermind viszony is – belső sajátossága, amely magára a nyelvi viszonyra is serkentően hat? E két kérdés kétségkívül megválaszolható egymástól függetlenül is, viszont ez azzal a kockázattal járna, hogy elvétjük a lévinas-i fordulat lényegét, vagyis az érzékihez való viszony előtérbe kerülését. Ahhoz, hogy válaszunk az átmeneti időszakban keletkezett tanulmány kontextusán belül maradjon, be kell látnunk, hogy a két kérdésre adható válaszok feltételezik egymást. A kudarcait is asszimiláló és ily módon egyszerre felszámoló és újratermelő beszély lévinas-i kritikája értelmezésben épp arra hívja fel a figyelmet, hogy a filozófiai kérdés lehetőség a kudarcosság elkerülhetetlenségének felismerésében áll, ami nem feltétlenül vezet pesszimista állásponhoz. A nyelv belső sajátossága, hogy miközben saját határait feszítené szét, aközben mindig is újabb határokat von maga köré. Másként fogalmazva: az értelemképződés szükségszerűen maga után vonja az értelem rögzülését,²¹ ez viszont implicite azt is jelenti, hogy az e dinamikát fenntartó viszony lehetősége ugyanúgy bennefoglaltatik a nyelvben, mint saját határai meghaladhatóságának örökös kudarcra ítéltége. Végso soron az értelemképződés lehetőséghorizontjaként értelmezett nyelvi viszony vonatkozásában a

²¹ Ellenkező esetben elképzelhetetlen lenne például a legegyszerűbb prózai szöveg értelmezése is. Még a próza és a nyelv lehetőségeit ostromló *Finnegan's Wake* című Joyce-regény értelmezhetősége is ezt példázza, annak ellenére, hogy ebben az esetben pontosabb egybeszövődő és egymás ellenében érvényesülő, egymásnak ellentmondó értelmezések hálózatáról, az ecói nyitott mű talán legtisztább példájáról beszélni, ahol az éppen rögzülő értelem a szöveg sokrétűségének és többértelműségének tulajdoníthatóan folyamatosan kilép a rögzítettségéből, és újabb értelmezési irányokat mutat meg. Lásd ehhez Umberto Eco: *Limitele interpretării*. Ed. Pontica, Constanța, 1996, kül. a 3.1.2. alfejezet, 120–125.

saját határok meghaladására való törekvés kudarcra ítéltége pozitív meghatározottságra tesz szert, amennyiben a kudarcához való nem asszimilatív viszonyulás, pontosabban a bekebelező, felszámoló típusú viszonyulás lehetlenségének belátása is már a tiszta érzékivel való eredendő viszonyt, az értelemképződés beindítását, a nem-nyelvi fenomenek nyelvi fenomenalizációját biztosíthatja.

A tiszta érzékihez való viszony a test-problematika vonatkozásában

Az érzékihez való eredendő viszony előtérbe kerülése a *Nyelv és közelség*-ben a test kérdéskörének tematizálását is maga után vonja. Az érzékiség kérdése már Husserlről írott doktori értekezésében is Lévinas egyik alapvető problémája.²² Az 1930-ban írott disszertációban úgy véli, hogy a fenomenológia saját lehetőségeit szűkíti le azáltal, hogy eleve megismerőként viszonyul az érzékihez, emellett pedig a transzcendencia tudásként való elgondolása maga után vonja annak megszüntetését. Az átmeneti időszakban keletkezett tanulmány egyik nagy érdeme annak felismerésében rejlik, hogy az első fő műben vázolt, alapvetően a végtelen metafizikai megközelítésén alapuló lehetőség mellett, illetve azon túlmenően a saját test fenomenológiai elemzése olyan fogódzókat kínál, amelyek segítségével leírhatóvá válik a tiszta érzékihez való viszony működése. A test, illetve az érzéki kérdéskörének előtérbe kerülése emellett egy, a fenomenológia szempontjából sem elhanyagolható lehetőségre hívja fel a figyelmet. A husserli fenomenológia tudásközpontúsága – akárcsak a heideggeri ontológia – a látás melletti teljes elköteleződést vonta maga után, ily módon a fenomenológia számára fel sem merült az a lehetőség, hogy leírja az egyedihez való viszonyulásnak a többi érzéken keresztül történő megvalósulását.²³ Vagy ha ez megtörtént, akkor is csak kiegészítő, másodlagos módon. Ettől eltérően Lévinas arra hívja fel a figyelmet, hogy a többi érzék (például az ízlelés) esetében az érzékihez való viszonyulás mindig több lehetőséget tartalmaz, mint ami egy tudásközpontú szemlélet számára feltárul.

²² E. Lévinas: *La théorie de l'intuition dans la phénoménologie de Husserl*. Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1963.

²³ Gondoljunk Heidegger fenomenológia-meghatározására, illetve a fenomenon fogalmának etimológiai levezetésére a *Lét és idő*-ben. Mind a fenomenológiát, mind a fenomenon fogalmát a látás körébe tartozó nevek segítségével írja le: fény, világosság, önmagán megmutatkozó, illetve „önmagából láttatni azt, ami önmagát megmutatja, úgy, amint saját magából megmutatkozik”. Lásd M. Heidegger: *Lét és idő*. Osiris, Budapest, 2001, kül. 45–49., ill. 52–56. A fenomenológia meghatározása az 52. oldalról származik.

Fel kell tennünk a kérdést: vajon minden transzcendencia az intellektus hatókörébe tartozik-e? Ugyanis, ha például az ízlelés nem merül ki az ízekre vonatkozó tudásban, akkor a jelentés többlete nem származhat a táplálkozás fizikai-fiziológiai tudatából, sem pedig a hozzákapcsolódó aktusok: harapás, rágás stb. tudatából. Az ízlelés sajátos jelentése valamiképpen abban áll, hogy »áttörjük« a megszerzett tudást, és mintegy behatolunk a dolgok bensőjébe. Ez pedig semmiben sem hasonlít ahhoz, amikor az adott lefedi a megcélzottat, miként azt a kitöltés husserli fogalma megkövetelné. A pszichikai itt nem oldható fel sem a tudatban, sem pedig a tudattalanban. Az érzékelésben, jóval az érzőnek az érzettre, illetve a tudatnak a jelenségre való megnyílása alatt, valami *történik* az érző és az érzett között.²⁴

Lévinas példaválasztása zseniális, hiszen a sajátosan az ízérzékelés leírását szolgáló szókincsünk talán a legszegényesebb, a különböző ízeket nagyon gyakran körülírások vagy hasonlatok által próbáljuk megosztani másokkal. A kifejezésbeli nehézség ugyanakkor nem magyarázható az ízlelésnek a többi érzéknél kevésbé fontos voltával, gondoljunk arra, hogy mekkora jelentőséggel bír a létfenntartás szempontjából. Emellett az sem elhanyagolandó tény, hogy a szaglás mellett az ízlelés az az érzékszervünk, amely rövidebb idővel a megszületésünk után már tökéletesen működik. Ugyanez nem mondható el a sokkal fontosabbnak tartott látásról, illetve a hallásról, ami azért is érdekes, mert amennyiben ezeknek az érzékeknek a fejlődését akár csak felületesen megvizsgáljuk, a jól elkülöníthető fejlődési szakaszok egyben tanulási szakaszokként is meghatározhatók. Mondhatni, míg a fontosabbnak tartott érzékek kiműveltek, legalábbis ez a vonatkozásuk dominál, addig a példában szereplő ízlelés, illetve a szaglás, de akár a bőr- és hőérezékelés esetén is egyfajta barbárságról beszélhetünk, vagyis erőteljesen felszínre jut ezek nem a tudat általi meghatározottsága. Ez viszont azt is jelenti, hogy valahányszor ilyen típusú tapasztalatról, például érzélményről próbálunk beszámolni, a megismerés nyelve, közvetve pedig a megismerő tudat folyamatosan lelepleződik a maga korlátozottságában. Miként azonban arra Lévinas rámutat, ez a fogyatékos annak a jelentéstöbbletnek tulajdonítható, amellyel az érzéki a neki tulajdonítottal, az adottal szemben rendelkezik. Az ízlelés példájában felmutatott jelentéstöbblet arra a folyamatra utal vissza, amely minden megismerési aktust megelőz, és amelyet az érzékihez való eredendő viszonyként határozhatunk meg.

A tudás áttörésének, az érintkezés, érintés és a jelentésség összekapcsolódásának sokatmondó és szemléletes példájával találkozunk Jean-Luc Nancy-nak és Hantai Simonnak a *Le toucher* című kötet megjelenését megelőző leve-

²⁴ Lévinas: Nyelv és közelség. Id. kiad. 123.

lezésében.²⁵ Hantai „kézzel olvasás” technikájának lényege az egymásra írt szövegek rögzített jelentésének destruálása szakadatlan egymásra írásuk által, a jelentés nélkülibe való visszavezetés, ily módon pedig a jelentésség feltárulni hagyása a maga teljességében. Érdekes ebből a szempontból a telítődési folyamat leírása, pontosabban e folyamat különböző fázisaiban a rögzített jelentés eltűnése és a folyamat eseményszerűségének a hangsúlyozódása:

Jelenleg a telítődési folyamat – amiről már beszéltem – első lépcsőfokához közeledem. Különböző telítődési küszöbök, árapály-határok vannak. Telik az idő, írok, látszólag semmi sem mozdul. De hamarosan feltűnnek a jelek (az összetorlódott írásjegyek, melyek hol egymásra, hol egymás mellé kerültek, és a foltosodás, egy új festői minőség felé tartanak).

[...]

Még egyszer az abrakadabráról: az élményről beszélek, a másolás anyagi gyakorlatáról. Eleinte, a felület bizonyos mérvű egyenletlensége ellenére siklik a toll, a szem előre látja az akadályokat és segít az áthidalásukban, a leírt szöveg olvasható. Néhány száz részlet után a szem használhatatlan, vak, a toll tapogatózik és botladozik szinte megállás nélkül, töri a szavakat és a betűket.

[...]

Azokról a különbségekről akartam beszélni, melyek a közömbösség zónájában, a preferenciák, szimpátiák felőrlődésével megjelennek. Nem sikerült anélkül írnom róla, hogy ne kezdjek vitatkozni. A választás előtti, ítélet nélküli élmény. Lecsupaszított preferenciák. Végtelenségig felszántott föld, a mélyből kiforduló kövek és rögök, az ekevas ütközései, súlyuk és hangjuk eltérései.

[...]

Visszatérés a másoláshoz. A szövegek lassú módosulása az ismétlések során, mely szoros összefüggésben áll lassú elmosódásukkal és olvashatatlanná válásukkal. A végeérhetetlen ismétlések előrehaladásával előálló elárasztott, visszahúzódott, elmerült, elhomályosult értelem. Elváltozások, repedések, betemetődések és keveredések, interferenciák és a vonások elmosódásának észlelése. Más, futólag megpillantott, kitalált és szertefoszló olvasatok feltűnése. A tárgyakra kiható tagolódási módosulások, folytonosan változó, újra és újra felbomló törések és összekapcsolódások, megszakított, elveszett érintkezések stb.²⁶

²⁵ J.-L. Nancy – J. Derrida – Hantai S.: *Le toucher*. Gallimard, Paris, 2000.

²⁶ Hantai S. – J. Derrida – J.-L. Nancy: A szövegek ismerete – Egy olvashatatlan kézirat olvasata (Levelezések). *Enigma*, VIII. évf., 2002, 32. szám, 12–56. Az idézetek Hantai Simon 1999. augusztus 12-i, szeptember 15–19-i, illetve november 28. és december 17. között Jean-Luc Nancy-nak írt leveleiből származnak. 25., 32. és 37. oldalak.

A másolás mechanikussága, valamint ennek fokozatos megszűnése/átértelmeződése a tiszta érzékihez való eredendő viszony megvalósulásának egyik lehetőségeként jelenik meg. A Hantai által kiemelt fázisok kísértetiesen emlékeztetnek a világhoz, illetve a dolgokhoz való viszonyulás különböző, egymásra épülő és egymást feltételező megközelítéseire, és az értelem rögzítettségének felszámolása egyben a filozófiai kérdezés nagy ívű parabolájaként is értelmezhető. A telítődés második fázisa, a jelek feltűnése az egymásra torlódásban, már a funkcióvesztés utáni nem kodifikált értelem (vagy az értelmetlen?), a puszta jel, pontosabban a nem-jel felbukkanását, vagy a jel lelepleződését készíti elő. A jelek egymástól való különbözőségük általi meghatározása, amely eleve egy lineáris struktúrát feltételez, ebben a megközelítésben épp azáltal működik tovább, hogy a saussure-i linearitás elve az egymásra írás révén újra meg újra érvényét veszíti. Hantait parafrázálva: a jelek lineáris összekapcsolódása folyamatosan módosul, a linearitás által megképződő viszonyok felbomlanak, áthelyeződnek, ily módon az értelem rögzülésének végtelen lehetőségét, ezáltal pedig lehetetlenségét, tehát a folyamatos értelemképződést vonva maguk után.²⁷ Mondhatni, a jelek nem csupán lineárisan szerveződnek, hanem egymásra íródásuk által egyfajta vertikálisról, vagy még találóbban a jelek mátrix-, „szerkezetéről” is beszélhetünk. Mindeközben folyamatosan szem előtt kell tartanunk azt, hogy az egymásra íródó szövegek semmilyen rendszert nem követnek, éppen ezért a másolásnak semmilyen struktúra kialakítására való törekvés nem tulajdonítható. Az egyetlen, ami meghatározó elemként azonosítható, az eredeti szöveg szerkezete, amely az újraírás aktusában folyamatosan felszámolódik.

Az egymásramásolásban lankad, majd teljesen megszűnik a tudat ébersége, ami nem csupán a belefáradásnak tulajdonítható,²⁸ hanem sokkal inkább annak, hogy a szöveg folyamatos átrendeződésében az értelem egyre inkább elhalványul, míg nem a tulajdonképpeni szöveg megszűnik, és a szem már nem talál fogódzókat a maga számára. A kéz meghosszabbításaként a toll már csak „tapogatózik és botladozik szinte megállás nélkül”, akár a száj, amely a dadogásban egyszerre aprózza fel az értelmet és ad alkalmat annak feltörésére. A másoló akaratának felszámolása, a másoló beleveszése a másolás aktusába a szöveg vagy a nyelv eseményként való előtérbe kerülésének

²⁷ „Az összekapcsolódások folytonos variálódása miatt, melyet a viszonyok elmozdulása, a lehetséges rögzülések vég nélküli áthelyeződése okoz, mely az elkülönülés, az eltérés, a felbomlás és a szakadások kitarító ismétlődéséhez vezet, a szavak, betűk és betűtöredékek az anyagiságukra redukálódnak.” Hantai 1999. november 28. és december 17. között írott levele Jean-Luc Nancy-hoz. I. m. 37.

²⁸ Bár kétségtelenül erről is szó van, már idézett, 1999. november 28. és december 17. között írott levelében Hantai megemlíti, hogy napi öt-hat órát töltött a szövegek egymásra másolásával, és a szédülés vagy a munka iránti közöny által kiváltott csüggedtség egyhuzamban dolgozott. Lásd uo. 35.

lehetősége. A toll, implicite a tollat tartó kéz, a test egy, a tudat számára nem hozzáférhető történés részvevője, az egymásramásolás eseménye a – korai fő művekben megjelenő – participáció megvalósulása. Az értelemrögzítés fellazítása és az értelmetlenbe való visszahullás veszélyét is magában foglaló értelemképződés megmutatása tulajdonképpen a tudat aktivitásának felszámolása és a nyelvi fenomének területéről a nem nyelvi fenomének felé való visszalépés fenomenológiai leírása.

A fenti példák egyértelműen arra hívják fel a figyelmet, hogy a test mindig is megelőzi a tudatot a dolgokkal vagy általában az érzékivel való kapcsolat létesülésében, és a tematizáló viszonyulást, illetve a tapasztalást megelőzően érintkezik a dologgal, közelségben van vele. Másként fogalmazva: az értelemképződés vagy a nem nyelvi fenomének nyelvi fenoménné válása testi esemény, amelyről a tudat mindig utólagosan „értésül”. Az érintés, illetve simogatás Lévinas későbbi tanulmányaiban is gyakran előforduló példájának zsenialitása – az elemzett példákhoz hasonlóan – abban rejlik, hogy egyszerre megvilágítható általa egy mindenféle tudást felszámoló viszonyulás lehetősége, ahol valami anélkül válik jelentéssé, hogy a simogatás tapasztalatává változott volna, ugyanakkor jelzi az intencionális viszonyba való átcsúszás lehetőségét, ezáltal kiemelve egyben azt is, hogy vizsgálódásai nem egy sajátos területre korlátozódnak, hanem sajátosságuk a viszonyulás módjából fakad. Ebben a megközelítésben a nyelv már nem egy idealitásnak egy tárgyhoz való viszonyát fejezi ki, hanem „egyediségtől egyediségig”, „nem-helytől nem-helyig” vezet. A közelség, mint intencionalitáson túli, minden intencionalis és pre-intencionalis viszony előfeltétele. Ily módon a jelentésség maga sem más, mint a közelségben való „foglalás”, melyből minden más jelentés születik.